ЎЗБЕК РАНГТАСВИРИДА БОЛАЛАР ОБРАЗИ: БАДИИЙ ТАЛҚИН, ПСИХОЛОГИК ИФОДА ВА МИЛЛИЙ ХУСУСИЯТЛАР

Юсупова Шарофат Юнусовна
Ўзбекистондаги Ислом цивилизацияси маркази илмий ходими, К.Беҳзод номидаги Миллий рассомлик ва дизайн институти
мустақил изланувчиси

Аннотация. *Мазкур мақолада Ўзбекистон тасвирий санъатида портрет жанри, ўзбек рассомлари ижодида болалар образининг бадиий-психологик талқини ва унинг миллий маданий қадриятлар билан боғлиқ жиҳатлари тадқиқ этилади. Абдулҳақ Абдуллаев, Раҳим Аҳмедов, Собир Рахметов каби рассомлар ижоди мисолида болалар қиёфасининг индивидуаллик, психологик, маънавий поклик ва ижтимоий муҳит билан боғлиқ бадиий хусусиятлари таҳлил қилинади.*

Калит сўзлар: *ўзбек тасвирий санъати, портрет жанри, болалар образи, портрет психологияси, миллий характер, композиция, колорит, бадиий образ.*

Кириш.

Ўзбек тасвирий санъати тарихида болалар образи алоҳида ўрин эгаллайди. Рассомлар бу мавзуга мурожаат қилар экан, нафақат болаликнинг беғуборлиги ва самимиятини, балки халқнинг этнографик турмуш тарзи, оилавий қадриятлари, миллий руҳияти ҳамда давр манзарасини акс эттирганлар. Болалар образи тасвирий санъатда жамиятнинг келажакка бўлган умиди ва маънавий дунёсининг кўзгуси сифатида намоён бўлади.

Ўзбек рангтасвири тараккиётида ушбу мавзуни илмий ва бадиий жиҳатдан таҳлил қилганда, бир қатор йирик мусаввирларнинг ижодий ёндашувларини алоҳида таъкидлаш лозим.

Ўзбек портрет санъатида бола образини ўрганишнинг назарий асослари. Бола образини санъатшунослик нуқтаи назаридан ўрганишда портретнинг учта муҳим хусусиятини ажратиб кўрсатиш мумкин.

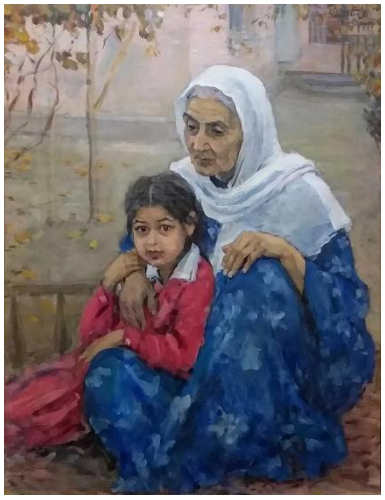
Биринчидан, психологик ифода боланинг нигоҳида, юз мушакларида, бош ва гавда ҳолатида, ҳаракатларида ҳамда тасвирдаги умумий кайфиятда намоён бўлади. Катталар портретида ҳаётий тажриба ва характернинг барқарор жиҳатлари устувор бўлиши мумкин. Бола портретида эса ҳиссий ҳолат, табиийлик ва шахснинг ўзига хослиги муҳим аҳамият касб этади.

Иккинчидан, композицион ечим бола образининг мазмунини белгилайди. Қаҳрамоннинг якка ҳолда тасвирланиши, оила аъзолари билан бирга берилиши, табиат ёки хонадон муҳитида жойлаштирилиши образнинг маъно доирасини кенгайтиради. Масалан, оилавий портретда бола ва катта авлод вакиллари ўртасидаги муносабатлар меҳр, ғамхўрлик ва авлодлар давомийлиги ғояларини ифодалаши мумкин.

Учинчидан, ранг ва ёруғлик муносабати боланинг ҳиссий қиёфасини шакллантирувчи муҳим воситадир. Ёруғ колорит, юмшоқ ранг ўтишлари ва табиий ёритилиш самимийлик ҳиссини кучайтириши мумкин. Бироқ бу хусусиятларни муайян

рассомнинг услуби ёки асарнинг аниқ бадиий мазмуни сифатида баҳолаш учун оригинал асарни бевосита таҳлил қилиш талаб этилади.

Шунингдек, бола образини ўрганишда унинг миллий кийими, соч турмаги, маиший буюмлар ва атроф-муҳит каби иконографик белгиларга ҳам эътибор қаратилади. Бу белгилар даврнинг ижтимоий ҳаёти ва маданий муҳити ҳақида маълумот бериши мумкин. Лекин уларни миллийликнинг ягона ёки мутлақ мезони сифатида талқин қилиш тўғри эмас.

Болалар образини рассом Абдулҳақ Абдуллаев ижодида ҳам кузатишимиз мумкин. Рассом бутун ижодини портрет жанрига бағишлаган. Рассомнинг инсон руҳиятини мукаммал даражада тасвирлаш қобилияти ўзбек портретчилигининг нодир дурдоналарини юзага келтирди. [1. 9 б.] Унинг “Буви ва набира” номли асарида оилавий меҳр, авлодлар давомийлиги, миллий тарбия ва инсоннинг маънавий олами ўз аксини топган. Асар композициясининг марказида кекса аёл ва ёш қиз образлари жойлашган бўлиб, уларнинг ўзаро яқинлиги асарнинг ғоявий-бадиий мазмунини белгилайди. Ҳовлидаги супада буви ва набира образи оддий маиший ҳолатда акс эттирилган бўлса-да, уларнинг қиёфаси, гавда ҳолати, кийимлари ва ўзаро муносабати кенгроқ маъно касб этади. Буви образи ҳаётий тажриба, меҳрибонлик ва маънавий таянчни англатса, набира образи ёшлик, беғуборлик ва келажак тимсоли сифатида талқин қилиниши мумкин.

Асар композициясида асосий эътибор икки қаҳрамоннинг ўзаро боғлиқ ҳолда жойлаштирилишига қаратилган. Буви ва набира бир-бирига яқин ўтиргани, кекса аёлнинг қўлини қиз елкасига қўйгани ҳамда қизнинг бувисига суяниб тургани улар ўртасидаги руҳий яқинликни визуал тарзда намоён этади.

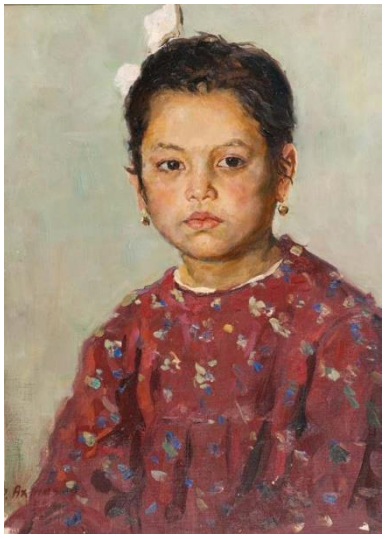
Абдулҳақ Абдуллаев ижодида инсоннинг ташқи қиёфаси билан бир қаторда унинг ички дунёсини очиб бериш муҳим ўрин тутади. Санъаткор портрет жанридаги асарлари орқали инсон характери, руҳий ҳолати ва шахсий хусусиятларини ифодалашга интилгани ҳақида санъатшунослик манбаларида қайд этилган.

Буви образидаги кекса аёлнинг юзидаги ажинлар, босиқ нигоҳ ва хотиржам ифода унинг ҳаётий тажрибасини ҳис қилишга имкон беради. Оқ рўмол билан ўралган боши ва кўк либоси унинг қиёфасида вазминликни кучайтиради. Унинг қўлини набираси елкасига қўйиши меҳр ва ҳимояни ифодаловчи муҳим пластик деталдир. Набирасининг юзидаги ифода бувининг босиқ қиёфасидан фарқ қилади. Унинг томошабинга қараган нигоҳи образнинг мустақил психологик хусусиятини намоён этади. Қизнинг бир қўли тиззаси устида тургани, танасининг бувисига яқинлашгани эса унинг композициядаги ўрнини белгилайди. Асарнинг бадиий таъсирчанлигида ранглар муносабати алоҳида аҳамиятга эга. Картинада кўк, оқ, пушти-қизил, кулранг ва сарғиш туслар ўзаро уйғунлашган. Колоритнинг муҳим хусусияти шундаки, рассом рангларни фақат предметларнинг ташқи кўринишини бериш учун эмас, балки композицион мувозанатни таъминлаш учун ҳам қўллаган.

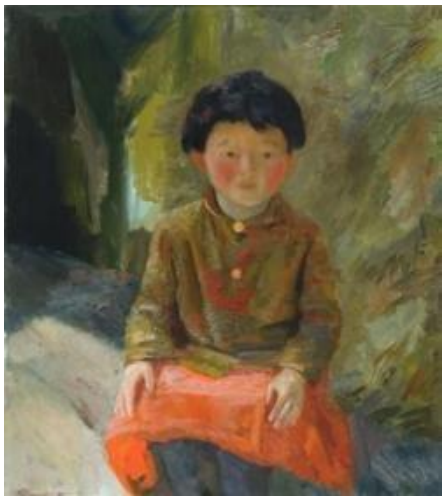
Асарнинг асосий бадиий ютуғи – чуқур ғояни мураккаб сюжетсиз, инсонларнинг табиий ҳолати ва самимий муносабати орқали ифодалашидадир. Унда авлодлар

ўртасидаги боғлиқлик фақат мавзувий мазмун сифатида эмас, балки композиция, колорит ва психологик ифода орқали ҳам очиб берилган.

Шу маънода, “Буви ва набира”ни ўзбек реалистик рангтасвирида инсонпарварлик ғоялари, оилавий қадриятлар ва психологик образ яратиш маҳоратини ўрганиш учун аҳамиятли асар сифатида баҳолаш мумкин.

Ўзбек рангтасвир санъатининг йирик намояндаларидан бири **Раҳим Аҳмедов** ижодида болаларнинг ички кечинмалари ва психологик ҳолатларини чуқур эмоционал тасвирлаш кўзга ташланади. Рассом болалар образини кўпроқ оилавий муҳитда тасвирлайди. Жумладан, “Қизнинг портрети. Салима” 1955 йилда яратилган бўлиб, асарда қизил либос кийган, сочлари оқ бантик билан йиғилган, нигоҳлари бир нуқтага термулган қизалоқ образини кўришимиз мумкин. Асарда боланинг руҳий ҳолати ранглар колорити орқали очиб берилган. Портрет классик марказлашган ечимга эга бўлиб, асар қаҳрамони Салима тўғридан-тўғри томошабинга қараб турибди. Унинг нигоҳи жиддий ва ўйчан бўлиб, бу болаларга хос соддаликни чуқур фикрлилик билан уйғунлаштиради. Асар композицияси жуда тиниқ, бутун эътибор қизнинг қиёфаси ва нигоҳига қаратилган. Қизнинг майда гулли (пушти, кўк ва очиқ сариқ рангли нақшли) тўқ қизил рангдаги кўйлаги асарнинг марказий визуал марказини ташкил этиб, умумий композицияга илиқлик бағишлайди. Орқа фон юмшоқ, нейтрал ва оч яшил-кулранг тусларда ишланган. Бу эса қизнинг сиймоси ва либосини яққолроқ ажратиб кўрсатишга хизмат қилади. Юзга тушаётган юмшоқ ёруғлик шарқона қиёфанинг хусусиятларини – қора, катта кўзлар, туташ қошлар ва маъноли лабларни табиий ҳамда самимий тарзда ёритиб беради. Ушбу асар муаллифнинг болалар дунёсига бўлган чексиз меҳри ва юксак ҳурматини кўрсатади. Салиманинг портретида нафақат бир давр ёки шахснинг қиёфаси, балки шарқона болаликнинг маъмурий софлиги, гўзаллиги ва масъулиятли муҳити муҳрланган.

Ўзбекистон халқ рассоми **Собиржон Рахметов**нинг ижодида ҳам болалар образига мурожаат қилганини кузатиш мумкин. Жумладан, 1990 йилда яратилган “Қиз портрети” асари марказида ёш қизчанинг содда, табиий ва самимий қиёфаси тасвирланган. Рассом портрет жанри орқали нафақат ташқи ўхшашликни, балки болаликка хос софлик, хотиржамлик ва бироз ўйчанлик кайфиятини очиб беришга интилган. Портретда ортиқча пафос ёки тантанаворлик йўқ, аксинча, кундалик ҳаётнинг тинч ва қадрдон лаҳзаси муҳрланган. Асар колорити асосан юмшоқ, жигарранг, сариқ-яшил ва тўқ тусларга асосланган бўлиб, улар табиат муҳитининг колоритини эслатади. Қизчанинг тиззаси узра оловранг кийими асарнинг марказий ранг акценти бўлиб хизмат қилади. Қизнинг юзаларидаги табиий қизиллик унинг жонлилигини, жўшқинлигини кўрсатади. Қизалоқ асар композициясининг марказида ўтирган ҳолда тасвирланган бўлиб, унинг умумий тана

фигураси яққол ажратиб тасвирланган. Қизалоқ қўлларининг табиий ва сокин жойлашуви, нигоҳининг ён томонга қаратилгани асар моҳиятини психологик очиб беришга хизмат қилади. “Қиз портрети” асари рассомнинг инсон характерини нозик ҳис этиш маҳорати ва ранглар уйғунлиги орқали ички дунёни очиб бериш қобилияти яққол кўзга ташланади.

Ўзбек тасвирий санъатида бола образини ўрганиш миллий маданиятда оила, авлодлар давомийлиги, тарбия ва меҳр-оқибат тушунчаларининг бадиий ифодасини тадқиқ этиш имконини беради. Бироқ миллий мазмунни фақат миллий кийим ёки ташқи белгилар орқали изоҳлаш етарли эмас. У образлар ўртасидаги муносабатлар, қаҳрамоннинг ҳолати, композиция ва асарнинг умумий ғояси билан биргаликда таҳлил қилиниши лозим.

Бола образи, аввало, шахснинг индивидуал қиёфасини очишга хизмат қилади. Шу билан бирга, у оилавий хотира, авлодлар алоқаси ва жамиятнинг болалик ҳақидаги тасаввурларини ифодалаш имкониятига ҳам эга.

Хулоса. Ўзбек портретчи рассомлари ижодида бола образини ўрганиш портрет жанрининг психологик, композицион ва ижтимоий-маданий хусусиятларини чуқурроқ англаш имконини беради. Абдулҳақ Абдуллаевнинг “Буви ва набира”, Раҳим Аҳмедовнинг “Қизнинг портрети. Салима” ҳамда Собиржон Рахметовнинг “Қиз портрети. Салима” асарлари бола ва болалик мавзусини турли нуқтаи назарлардан ўрганиш учун муҳим материал ҳисобланади.

Биринчидан, бола образи портрет санъатида мустақил бадиий муаммо сифатида ўрганилиши мумкин. Унинг таҳлили ташқи ўхшашликни аниқлаш билан чекланмай, индивидуал қиёфа ва психологик ифодани ҳам қамраб олиши лозим.

Иккинчидан, бола образи оилавий портрет ва оналик мавзуси билан узвий алоқада намоён бўлиши мумкин. Бундай ҳолларда болаликни ўрганиш образлараро муносабатлар ва маънавий муҳитни таҳлил қилишни ҳам талаб этади.

Учинчидан, бола образининг миллий хусусиятларини очиш учун ташқи белгилар билан бирга композиция, ранг, характер ва маданий контекстни комплекс таҳлил қилиш зарур.

Умуман, ўзбек портрет санъатида бола образини тадқиқ этиш миллий рангтасвир тараққиётини, инсоннинг индивидуал қиёфасига бўлган бадиий муносабатни ва оилавий қадриятларнинг тасвирий санъатдаги ифодасини ёритувчи истиқболли илмий йўналиш ҳисобланади.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР

1. Н.Абдуллаев (кириш сўзи). Ўзбекистон миллий портрет санъати. Т.: Ғафур Ғулом номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи, 2011.
2. O‘zbekiston rassomlarining onlayn katalogi. Abdulhaq Abdullayev. Рассомнинг биографияси ва асарлари каталоги. URL: https://ocau.uz/uz/abdulhak-abdullaev (мурожаат санаси: 26.10.2026).
3. Н.Ойдинов. Ўзбекистон тасвирий санъати тарихидан лавҳалар. Т.: Ўқитувчи. 1997
4. Аҳмедова Н. “Раҳим Аҳмедов”. – Москва.: 2017.
5. Ремпель Л. Ўрта Осиё санъатида портрет ва шахс. Санъат. Т., 2015/4. 17 б.